

Ιδρύσεις Σχολείων στην Πάνω Ρίζα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας

Η εποχή...

Σήμερα θα προσπαθήσουμε να γυρίσουμε το χρόνο πίσω και να διαβούμε τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, στα χρόνια που στήθηκε το οικοδόμημα της εκπαίδευσης στο νησί μας και βέβαια και στην περιοχή της Πάνω Ρίζας.

Με τον όρο «Πάνω Ρίζα» χαρακτηρίζουμε το γεωγραφικό τμήμα στη νότια πλαγιά του Ψηλορείτη, που στα χρόνια της Τουρκοκρατίας κάλυπτε ο παλαι ποτέ «Δήμος Ζαρού» και απλωνόταν από τα Βορίζα μέχρι και τα Μούλια.

Το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζεται ως προεπαναστατική και επαναστατική περίοδος, στην οποία μπορεί να μην υπήρχε πνευματική άνθιση, όμως μπήκαν οι βάσεις για την ίδρυση σχολείων και την εξάπλωση της παιδείας στην Κρήτη.

Μάλιστα κατά την Αιγυπτιακή Κατοχή (1830-1840) και την ειρηνική περίοδο 1841 –1866 που ακολούθησε, αρχίζει σταδιακά να εγκαθιδρύεται το ελληνικό σχολικό δίκτυο και να διευρύνεται η ελληνική εκπαίδευση στο νησί.

Αλλά πριν εξετάσουμε το καθεαυτό εκπαιδευτικό κομμάτι και παρουσιάσουμε τις ιδρύσεις σχολείων στην περιοχή της Πάνω Ρίζας το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, ας δούμε μερικά δημογραφικά στοιχεία της περιοχής για την εποχή εκείνη.

Η περιοχή βρίσκεται στην επαρχία Καινουργίου και όπως προαναφέραμε και ανήκε στο Δήμο Ζαρού. Ένα δήμο στον οποίο υπερτερούσε το χριστιανικό στοιχείο, αφού το 1881 – σύμφωνα με την απογραφή Νικολάου Σταυράκη - σ' αυτόν ζούσαν 2501 χριστιανοί και 646 μουσουλμάνοι¹.

Καθαυτά χριστιανικά χωριά ήταν τα Βορίζα, τα Σκούρβουλα, ο Λαλουμάς, η Παλιάμα, οι Μάκρες, το Φαρί, η Παναγιά και τα Καλαθιανά, ενώ μουσουλμανικά ήταν ο Ράφτης και οι Κούρτες. Ο Ζαρός, η Νύβριτος, οι Δρόσοι, ο Πανασός, η Γέργερη, ο Απομαρμάς και τα Πάνω Μούλια είχαν μικτό πληθυσμό.

Η περίοδος που εξετάζουμε, χαρακτηρίζεται από οικονομικές ανακατατάξεις, πολιτική κρίση και βαθιές ιδεολογικές μεταμορφώσεις.

Σημαντικός σταθμός στην πορεία της εκπαίδευσης της Κρήτης κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας θα πρέπει να θεωρηθούν τα προνόμια του Χάττι-Χουμαγιούν, που δημιούργησαν ευνοϊκές προοπτικές για την ανάπτυξη της παιδείας στο χριστιανικό πληθυσμό. Καταλυτικός παράγοντας ήταν η αξιοποίηση από πλευράς χριστιανικού στοιχείου του θεσμού των Δημογεροντιών. Οι Δημογεροντίες ήταν σίγουρα ο πλέον αξιόλογος θεσμός που λειτούργησε άφογα κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Η πρώτη μορφή εκπαίδευσης που δόθηκε στους υπόδουλους Κρητικούς της υπαίθρου και μέχρι την επανάσταση του 1866, ήταν από τους ιερείς των ενοριών και ως σχολεία χρησίμευσαν οι ναοί. Τα σχολεία αυτά ονομαζόταν επισήμως Γραμματοδιδασκαλεία και στη λαϊκή γλώσσα «Καλογερικά», ενώ

¹ Βλ. Βλ. Νικολάου Σταυράκη «Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης» Αθήνησι 1881

τα γράμματα που μάθαιναν οι μαθητές χαρακτηρίζονταν ως «παπαδογράμματα». Είναι τα σχολεία που στη συνείδηση του λαού μας έμειναν γνωστά ως «κρυφά σχολεία».

Το πρόγραμμα των μαθημάτων τους αποτελούνταν από τη γραφή της μητρικής γλώσσας, την αριθμητική, τη χριστιανική κατήχηση και την εκκλησιαστική μουσική. Τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας χρησιμοποιούνταν ως αναγνωστικά.²

Σίγουρα τα δυο μεγάλα χωριά της Ρίζας (Γέργερη και Ζαρός) είχαν Γραμματοδιδασκαλεία. Στοιχεία όμως έχουμε μόνο για το Ζαρό. Συγκεκριμένα στο βιβλίο «Αρχείο Δημοσθένη Γ. Στεφανίδη» που κυκλοφόρησε πρόσφατα, γίνεται αναφορά σε χειρόγραφο απόδειξη με ημερομηνία 8 Ιανουαρίου 1859 για κάποιον δάσκαλο Φραγκάκη από το Ζαρό. Πιθανόν να είναι ο δάσκαλος του Γραμματοδιδασκαλείου του χωριού³. Στο ίδιο βιβλίο υπάρχει επίσης επιστολή του Αναγνώστη Παπαδάκη προς τον Αλέξανδρο Στεφανίδη, που υπογράφει ο πρώτος ως διδάσκαλος του χωριού Ζαρός⁴.

Η επανάσταση του 1866 ήταν η κορυφαία έκφραση του αγώνα των Κρητικών για την ελευθερία και την εκπλήρωση του πόθου τους για ένωση με την Ελλάδα. Ήταν η επανάσταση που έδωσε εθνικό χαρακτήρα στο Κρητικό Ζήτημα και απασχόλησε την ευρωπαϊκή διπλωματία, ως τμήμα του Ανατολικού Ζητήματος⁵.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης, όπως ήταν φυσικό, αποδιοργανώθηκε η εκπαίδευση και τα σχολεία σταμάτησαν τη λειτουργία τους.

Δυο χρόνια μετά, με τον Οργανικό Νόμο του 1868, καθιερώθηκε η ελληνική γλώσσα ως επίσημη και η διδασκαλία της επιβλήθηκε ακόμη και στα τουρκικά σχολεία του νησιού⁶. Στη δεκαετία του Οργανικού Νόμου παρατηρείται ραγδαία αύξηση του αριθμού των ελληνικών σχολείων.

Παρακάτω θα παρουσιάσουμε τις ιδρύσεις σχολείων στην περιοχή της Πάνω Ρίζας και θα αναφερθούμε στα Σχολεία της Γέργερης, του Ζαρού, των Βοριζίων και της Παλιάμας. Τα στοιχεία προέρχονται από ερευνητικό υλικό και συγκεκριμένα του Αρχείου της Δημογεροντίας Ηρακλείου, που βρίσκεται στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη. Ευχαριστώ για μια ακόμη φορά το προσωπικό της βιβλιοθήκης για τη στήριξη που μου παρείχε στα χρόνια της έρευνάς μου και ιδιαίτερα τον αγαπητό φίλο Δημήτρη Σάββα, Διευθυντή της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου σήμερα, για τη βοήθεια που μου έδωσε.

[Δημοτική Σχολή Βοριζίων](#)

Σχολείο την ίδια χρονική περίοδο έχουν αποκτήσει και τα Βοριζία. Το πρώτο Δημοτικό Σχολείο που ιδρύθηκε στην Επάνω Ρίζα, αυτό της Γέργερης το 1870, είχε ως στόχο να μορφώσει και τα παιδιά των κατοίκων των Βοριζίων⁷.

² Βλ. Ά. Αγγέλου, «Η εκπαίδευση» Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τόμ. ΙΑ Εκδοτική Αθηνών Α. Ε., Αθήνα 1975 σ. 306 - 328

³ Βλ. «Αρχείο Δημοσθένη Γ. Στεφανίδη» (Έκδοση ΥΠΕΠΘ – ΓΑΚ) σ. 73

⁴ Βλ. «Αρχείο Δημοσθένη Γ. Στεφανίδη» (Έκδοση ΥΠΕΠΘ – ΓΑΚ) σ. 130-131

⁵ Βλ. Θ. Δετοράκη ο.π. σ. 360

⁶ Βλ. Θ. Δετοράκη ο.π. σ. 410

Το Σχολείο όμως της Γέργερης δεν εξυπηρετούσε το παραπάνω χωριό λόγω της μεγάλης μεταξύ τους απόστασης, γεγονός που επισημαίνεται ευθύς αμέσως από τους κατοίκους των Βοριζίων, οι οποίοι με επιστολή τους στο Μητροπολίτη Κρήτης Μελέτιο ζητούν την ίδρυση σχολείου που θα εξυπηρετεί και τα χωριά Καμάρες, Σκούρβουλα και Λοχριά.⁸

Η Δημογεροντία αποδέχεται το αίτημα των κατοίκων των Βοριζίων, με την προϋπόθεση όμως να πληρώνουν 125 γρόσια για το μισθό του δασκάλου, που θα ανέρχεται στα 250 γρ. συνολικά. Τα υπόλοιπα χρήματα, θα δινόταν από τη Δημογεροντία.⁹

Δε γνωρίζουμε τον ακριβή χρόνο του διορισμού δασκάλου, καθώς δεν βρέθηκαν σχετικά έγγραφα. Η πρώτη αναφορά που συναντούμε έχει ημερομηνία 28 Νοεμβρίου 1871 και προέρχεται από το δάσκαλο του Σχολείου που υπογράφει δυσανάγνωστα ως Γ. Νικονογιάννης (;), σύμφωνα με την οποία οι γονείς δεν αγοράζουν τα αναγκαία βιβλία¹⁰.

Ο δάσκαλος όμως θα πρέπει να είχε προβλήματα με τους χωριανούς, σχετικά με την καταβολή του μισθού του, τα οποία καταλήγουν στο Δικαστήριο, ως αναφέρει ο νέος δάσκαλος των Βοριζίων Ιερομόναχος Κορνήλιος Μεταξάκης «... είχαν διενέξεις τινάς μετά του πρώην Διδασκάλου των εις το Δικαστήριον Μοίραις...».¹¹

Η ιδιόρρυθμη προσωπικότητα του Ιερομόναχου Κορνήλιου Μεταξάκη, που κατάγεται από το Κανλί – Καστέλι, θα σημαδέψει το Δημοτικό Σχολείο Βοριζίων, στα πρώτα βήματα του. Όπως γράφει στην αίτηση διορισμού του θα προσπαθήσει να βοηθήσει την πατρίδα του, με τις λίγες γνώσεις που έλαβε στη σχολή του Αγίου Όρους που φοίτησε. Στις εξετάσεις στις οποίες υποβλήθηκε, πήρε βαθμό 4 (καλώς) και εκρίθη ικανός να διοριστεί ως δάσκαλος¹².

Στις 12 Φεβρουαρίου 1872 διορίζεται στα Βορίζια με μισθό 250 γρ.¹³ Η Δημογεροντία με επιστολή της παρακινεί τους κατοίκους του χωριού να προχωρήσουν στην οικοδόμηση κτηρίου για τη στέγαση του Σχολείου, ενώ τους ζητά να εκλέξουν Σχολικούς Εφόρους.¹⁴

⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 039 – 051 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Γέργερης, Παναγιάς, Ζαρού, Βοριζίων, Νυβρίτου, Πανασσού, Μακρών και Καλαθιανών για ίδρυση σχολείου στη Γέργερη (Γέργερη, 2 Σεπτεμβρίου 1870).

⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 046 – 213 ΑΔΗ: Έγγραφο των κατοίκων Βοριζίων Γ. Ξεκαρδάκη, Γ. Στεφανάκη, Μ. Φανουράκη και του κατοίκου Καμαρών Κ. Αυγενάκη προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου (Ηράκλειο, 15 Απριλίου 1871).

⁹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 046 - 212 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τους κατοίκους των Βοριζίων και των γύρω χωριών, (Ηράκλειο, 17 Απριλίου 1871).

¹⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 051α - 232 ΑΔΗ: Έγγραφο δασκάλου Βοριζίων Ν. Νικονογιάννη(;), προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βορίζια 28 Νοεμβρίου 1871).

¹¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 056 - 575β/25 ΑΔΗ: Έγγραφο του Κ. Μεταξάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου για βιβλία που έχει παραλάβει, (Βορίζια, 20 Μαρτίου 1872).

¹² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 055 – 150 ΑΔΗ: Έγγραφο του Ιερομόναχου Κ. Μεταξάκη, προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου. Όπως σημειώνει στην αίτησή του για διορισμό: «... αποδώσω καγώ εις την φίλην πατρίδα τας όλίγας γνώσεις άς έλαβον έν τη κοινή Σχολή του Άγίου Όρους, διατρέψας μέν εκεί επί δεκαπενταετίας πρό όλίγον δέ έλθών έν τη πατρίδι και ιδών τούς συγγενείς και γνωρίμους, παρεκινήθην ύπ' αυτών ίνα διαμένω εις τό έξής ώδε...», (Ηράκλειο, 11 Δεκεμβρίου 1871).

¹³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 055 – 154 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τον Κ. Μεταξάκη, (Ηράκλειο, 12 Φεβρουαρίου 1872).

Ο δάσκαλος ερχόμενος στο χωριό έχει μαζί του πίνακες Γεωγραφίας, Ανάγνωσης, Αριθμητικής και Καλλιγραφίας, τους οποίους η Δημογεροντία «... δωρεῖ εἰς τὴν σχολὴν ὑμῶν χάριν τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν φιλάτων ὑμῶν τέκνων...», ὅπως αναφέρει σε σχετική επιστολή της, με αποδέκτες τους Δημογέροντες των χωριῶν Βορίζια, Σκούρβουλα και Καμάρες ¹⁵

Οι πρώτες εντυπώσεις του νέου δάσκαλου είναι μάλλον αποκαρδιωτικές. Οι μαθητές «... εἶναι πάντων ἀρχάριοι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐκκλησιαστικά ὅπου ἐπαραδίδοντο, μὴ γνωρίζοντες οὔτε τό Κύριε ἐλέησον ἐπ' ἐκκλησίας...», ἐνῶ φαίνεται να ἔχει και προβλήματα προσαρμογῆς «... ἂν ἤμουν πρότερον ἐνταῦθα ἐρχόμενος, δέν ἤθελον ἔλθῃ παντελῶς, διότι εἶναι μὲν οἱ ἄνθρωποι καλοὶ καὶ κοινωνικοί, ἀλλ' ὁ τόπος μοί φαίνεται πληκτικός...» ¹⁶

Ο Μεταξάκης ενημερώνει την Δημογεροντία ὅτι στο Σχολεῖο φοιτοῦν 45 μαθητές, ἐνῶ ζητᾶ να παρακινήσει τους κατοίκους «... διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Σχολεῖου, διότι σχεδόν δέν ἔχομεν μέρος ἕτερον, ἵνα ἀναμείνωμεν περισσότερον ἢ καὶ ὀλιγότερον καιρόν...». ^{17 & 18}

Στις εξετάσεις του καλοκαιριοῦ παραβρέθηκε ο Ελληνοδιδάσκαλος της Ελληνικῆς Σχολῆς Ηρακλείου Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιος Κασάρας, ο οποίος και αναφέρει χαρακτηριστικά: «... Ὁ δέ πολυμαθὴς διδάσκαλος Βορριζῶν κύρ Κορνήλιος, καὶ τόν ἀποκαλῶ πολυμαθῆ καθότι, κατὰ θετικῶς παρὰ πολλὴν ἐπληροφορήθην, περιέρχεται τὰς ἐπαρχίας κατὰ τὰς ἑορτᾶς κηρύττων καὶ εὐαγγελιζόμενος αὐτεπαγγέλτως τόν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα ἐν ἀγνοία πάντως τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Κυριάρχου τοῦ Μητροπολίτου, τοῦ καὶ προέδρου τῆς Σεβαστῆς ταύτης Δημογεροντίας...» . Ο δάσκαλος ἀν καὶ εἶχε ενημερωθεῖ ἐγκαίρως ἀπὸ τον Αρχιμανδρίτη, δὲν παραβρέθηκε στις εξετάσεις τῆς ἡμέρας που εἶχε οριστεῖ καὶ «. . . ἀπῆλθεν εἰς Κανλῆ -Καστέλλι, τό ἴδιον τῆς γεννέσεως αὐτοῦ χωρίον, διὰ νὰ ἀποκρεώση φαίνεται μετὰ τῶν συγγενῶν του...». ^{19, 20 & 21}

¹⁴ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 055 – 155 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς Δημογεροντίας, πρὸς τους κατοίκους Βοριζίων, Καμαρῶν καὶ Σκουρβούλων, (Ηράκλειο, 12 Φεβρουαρίου 1872).

¹⁵ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 056 – 005 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς Δημογεροντίας, πρὸς τους Δημογέροντες Βοριζίων, Καμαρῶν καὶ Σκουρβούλων, (Ηράκλειο, 1 Μαρτίου 1872)

¹⁶ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 056 – 575γ /25 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς Δημογεροντίας, πρὸς τον Κ. Μεταξάκη, (Ηράκλειο, 22 Μαρτίου 1872).

¹⁷ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 056 – 476β/11 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του Κ. Μεταξάκη, πρὸς τὴν Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βορίζια, 14 Μαρτίου 1872).

¹⁸ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 056 – 476γ/11 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς Δημογεροντίας, πρὸς τον Κ. Μεταξάκη, (Ηράκλειο, 17 Μαρτίου 1872).

¹⁹ Βλ. ΚΑ 2,4 – ΑΑ 01 – 454 ΑΔΗ: Ἐγγραφο που υπογράφει ο Ελληνοδιδάσκαλος τῆς Ελληνικῆς Σχολῆς Ηρακλείου Αρχιμανδρίτη Αμβρόσιος Κασάρας, πρὸς τὴν Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 10 Αυγούστου 1872).

²⁰ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 061 – 262 ΑΔΗ: Ἐγγραφο του Κ. Μεταξάκη, πρὸς τὴν Δημογεροντία Ηρακλείου, (Ηράκλειο, 21 Αυγούστου 1872).

²¹ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 061 – 263 ΑΔΗ: Ἐγγραφο τῆς Δημογεροντίας, πρὸς τὴν ΧΟΤ, (Ηράκλειο, 21 Αυγούστου 1872).

Η κατάσταση στο Σχολείο δεν είναι πλέον η καλύτερη. Ο Μεταξάκης στις 4 Οκτωβρίου 1872 στέλνει επιστολή στην Δημογεροντία Ηρακλείου, με την οποία περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την κατάσταση που επικρατεί.

Για το κτήριο του σχολείου σημειώνει ότι οι χωριανοί αμέλησαν «...τήν οικόδομησιν του καταστήματος...». Μάλιστα, αν και είχε περάσει καιρός, «... οὐδεμίαν φροντίδα ἔχωσιν εἰς τό ἐκπερατῶσαι αὐτήν...» .

Αλλά και εις τη φοίτηση των μαθητῶν η κατάσταση δεν είναι καλύτερη, αφού «...ἀποσύρωσιν ἔτι καί τά τέκνα των εἰς τάς ἰδίας αὐτῶν ἐργασίας, ἀποστέλλοντες αὐτοῦ ὅποτε εἰσὶν ἄεργοι καί ὅποτε βουληθῶσιν...» .

Το δε σπίτι που μένει γράφει ότι «...μηδέν ἔχω πρὸς ἐξοικονόμησιν καί συντήρησιν τῆς ζωῆς, ἀλλά μένων εἰς τά νεόκτιστα τεῖχη τῆς σχολῆς, εἰσερχομένου καί ἐξερχομένου τοῦ ἀέρος καί ἐπαισθανομένου μου τούτου τό ψύχος, ἐπειδή καί εἶναι ὀρεινόν τό μέρος, μένω πολλάκις ἄυπνος» .²²

Η Δημογεροντία, αμέσως με τη λήψη της αναφοράς του δασκάλου, στέλνει επιστολή στους κατοίκους των Βοριζίων, τους οποίους και καλεί να ενδιαφερθούν για τη φοίτηση των παιδιῶν τους, να αποπερατώσουν το κτίριο που ετοιμάζουν για Σχολή και να βρουν σπίτι κατάλληλο προκειμένου να μείνει ο δάσκαλος, ο οποίος υποφέρει από το κρύο .²³

Το σχολείο συνέχισε απρόσκοπτα τη λειτουργία του ως τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Τότε ιδρύθηκε ξανά αρχικά ως 1/τάξιο (αρ. απ.: 11/87/7-10-1899) και αργότερα 2/τάξιο (αρ. απ.: 257/25-7-1915) με 101 μαθητές.

(Απόσπασμα από την εισήγηση του Ζαχαρία Καψαλάκη, Δρ Ιστορίας της Εκπαίδευσης, στο συνέδριο: «Ρούβας... Ιστορία, Πολιτισμός» που διοργανώσε ο Δήμος Ρούβα το καλοκαίρι του 2007 στη Γέργερη)

²² Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 063 – 178 ΑΔΗ: Έγγραφο του δασκάλου Κορνηλίου Μεταξάκη προς τη Δημογεροντία Ηρακλείου, (Βορίζια, 4 Οκτωβρίου 1872).

²³ Βλ. ΚΑ 2 – ΑΑ 063 – 179 ΑΔΗ: Έγγραφο της Δημογεροντίας, προς τους κατοίκους των Βοριζίων και τους Εφόρους της Σχολής, (Ηράκλειο, 9 Οκτωβρίου 1872).